
J. A. Komenský: Nemilovat knihy znamená nemilovat moudrost. Nemilovat moudrost však znamená stát se hlupákem

J. A. Komenský: Nemilovat knihy znamená nemilovat moudrost. Nemilovat moudrost však znamená stát se hlupákem

Dne 28. března uplyne 419 let od narození Jana Amose Komenského. Jaká je jeho pozice v současné pedagogice a co by Komenský říkal na dnešní společenskou situaci? Zeptali jsme se komeniologa Mgr. Tomáše Havelky, Ph.D.

Na konci března si tradičně připomínáme výročí narození J. A. Komenského. Pro Čechy je stále velkou osobností. Jaká je ale jeho pozice a ohlas v jiných evropských zemích?

Pro Čechy je Komenský bezpochyby jednou z národních ikon, ovšem se vším, co k tomu přísluší – a tím je kromě poučeného zhodnocení a ocenění někdy i nekritický obdiv, jindy naopak přehlížení jeho slov, zaznívajících jen jako velmi „vzdálené hlasy“ [1]. Jako společnost máme mnohdy Komenského za sochu, kterou každý jen přelétne očima a už léta si neprohlíží. Kolik je u nás Komenského institucí, náměstí, škol či ulic! Zájem o Komenského jako osobnost se vždycky obnoví při významném výročí (mimořádný byl z tohoto pohledu v poslední době rok 2007, kdy uplynulo 350 let od vydání souboru *Opera didactica omnia*) nebo když se objeví nějaká nová zajímavá skutečnost (vzpomeňme na kauzu tzv. Rembrandtova obrazu Komenského). Na druhou stranu, Komenský je v současné době cílem nových vědeckých pohledů, které jej zařazují do dobového kontextu evropské vzdělanecké elity (korespondence s dobovými intelektuály), nesmírně zajímavé jsou ale také například nové pohledy na jeho vztah k tehdejšími revelacím, tedy k mystickým prorockým. To oboje ukazuje Komenského jako vrstevnatou osobnost, pevně zakotvenou v dobovém myšlení. Oba póly tvoří součást celkové interpretace Komenského. Pohled na Komenského je tedy dle mého mínění rozvrstvený v závislosti na způsobu pojmání Komenského: jako dobového intelektuála nebo jako mramorové bysty.

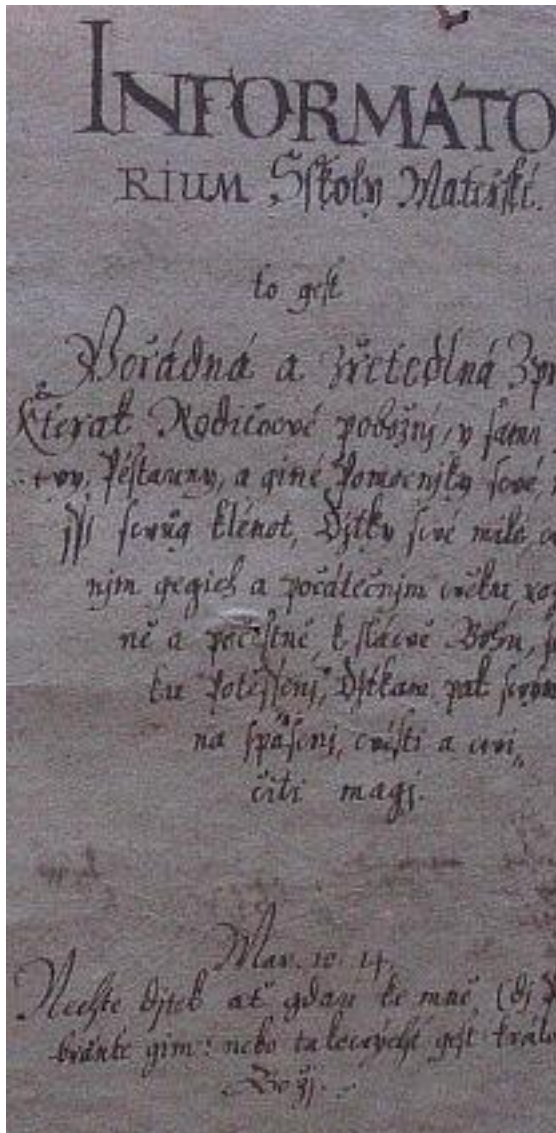
Podobně je tomu v zahraničí. I tam existují instituce, které se chápou různých vnějších kontextů: v Nizozemí údajně existuje spediční firma, která nese název Comenius, i tam se devět škol nazývá školami Komenského. Komeniologie jako vědní obor je celosvětový fenomén. Jedna z největších společností, zabývajících se Komenským, sídlí v Berlíně (Comenius Gessellschaft) a z Německa také pocházejí mimořádně významní komeniologové: Klaus Schaller nebo Erwin Schadel. Z Francie pochází mimo jiné mladý komeniolog Daniel Larangé, v Evropě se Komenským zabývají badatelé z řady dalších států: z Polska, Velké Británie, Nizozemí, Švédska, Norska či Ruska; ale také z Maďarska nebo Itálie. Komeniologie se ale rozvíjí nejen v Evropě: komeniologická centra jsou v Kanadě či Argentině, také v Asii, například v Japonsku nebo Jižní Koreji.

Komenský tedy jako intelektuální osobnost bezpochyby došel celosvětového vědeckého uznání a trvajících zájmu, pro mě zůstává ovšem otázkou, jak je to s obecným povědomím o Komenském. V tomhle kontextu se obávám, že stojíme právě před tou „ikonou“ hovořící neznámým jazykem. Moje kolegyně Lenka Řezníková pracuje na mezinárodním projektu *Jan Amos Komenský jako místo paměti*. Bude jistě nesmírně zajímavé sledovat, jak se obraz Komenského postupem doby, bortících a rodících se režimů a s proměnou samé společnosti měnil.

Které Komenského myšlenky na vzdělávání jsou v současnosti stále aktuální a které by naopak už v dnešním školství neuspěly?

Obečně se říká, že Komenský je zakladatel moderní pedagogiky. Metodologicky vzato jistě: jeho princip rovného vzdělání pro všechny, bez ohledu na věk, pohlaví či národnost, princip postupného opouštění konkrétního a postupování k abstraktnímu, ohromující projekt systému na sebe navazujících učebnic, to vše bezpochyby ukazuje, že stále jdeme cestou, kterou jsme se kdysi vydali v jeho intencích. Ale zaráží mě, jak se zapomíná na to, že pro Komenského byla na prvním místě výchova náboženská a z toho logicky vyplývající kvality mravní. Lze tvrdit, že celá jeho pedagogická soustava, ba celé jeho myšlení a dílo směřuje k lepšímu poznání a přijetí Boha – stačí prozkoumat jeho českou Didaktiku: „cíl člověka jest věčně s Bohem blahoslavenství“. Přehledně je to vidět i na jeho nejmonumentálnějším díle ze závěru života – *Obecné poradě*: vzdělání je pro něj základ, na kterém stojí společenské uspořádání a náboženství. Pokud se tedy extrahuje z Komenského jen jeden plán – „profánně“ pedagogický, didaktický apod. – poněkud si Komenského upravujeme, aby odpovídal modernímu pojetí. Takový nebyl! Ovšem tím jsme myslím přesně u základu otázky: dokážete si představit, že požadavek nadřazení náboženské výchovy pedagogové prosazují na (všech) dnešních školách? V současné společnosti je to spíše úsměvný či ostře kritizovatelný nesmysl. Dosazujeme místo toho jen mravnost (možná spíše snažíme se dosazovat), ale pokud ji vyžaduje zase jen člověk, resp. „abstraktní“ společnost, je to veličina značně ovlivnitelná. Nicméně neztratili jsme tím sám základ vzdělání, tu Komenského „harmonii“?

Na druhou stranu většina Komenského myšlenek nejen že je platná, ale měla by jistě být i vyžadována. Kdo si projde *Didaktiku*, pozná, že ji lze jako pomocnou učebnici užít stále, při četbě *Informatoria* školy mateřské se možná zarazíte, jak přesně Komenský popisuje vývojová stadia dětského psychického vývoje a navrhuje zcela adekvátní pedagogický přístup. Z konkrétních požadavků uveďme například, že nebude-li člověk od dětství vzděláván „v rozum lidský, osvícenost, zkušenost, počestnost, pobožnost“, vyroste jen v planý výhonek. Že se má všemu od počátku „z gruntu“ naučit, tedy nikoliv povrchně. Že se učení má dít s poznáním, že touha po vědění je přirozená; že se tak má dít nenásilně a hravě, že pedagogové mají vnímat difference mezi dětmi, nenakládat na ně stejně, když nejsou stejného založení. Výmluvný je Komenského důraz na jazykové vzdělávání: jednak na výuku cizích jazyků, jednak na úroveň vyjadřování, na rétoriku.

Titulní list Informatoria (1632)

V prvním bodu se snažíme, v druhém podnikáme pramálo. Komenský měl ovšem ještě větší nároky: ve 24 letech měli vybraní studenti ovládat čtyři jazyky, a to češtinu, latinu, řečtinu a hebrejštinu, a kdo potřebuje, ještě nějaký další vernakulární, tedy národní jazyk: jmenuje italštinu, francouzštinu a němčinu. Paradoxně znovu aktuální je myslím Komenského zdánlivě samozřejmý požadavek učit se na analogiích a poznání reálného světa: na oblacích, rostlinách, zvířatech nebo hodinách. Říkám to v souvislosti se zkratkovitým a mozaikovitým způsobem poznání moderního člověka: málokdo získává vědomosti svým vlastním pozorováním, či alespoň objevným studiem; většinou směřuje první cesta k wikipedii nebo internetovému vyhledávači: ale to je právě cesta, před kterou Komenský varoval. Je to jen abstraktní

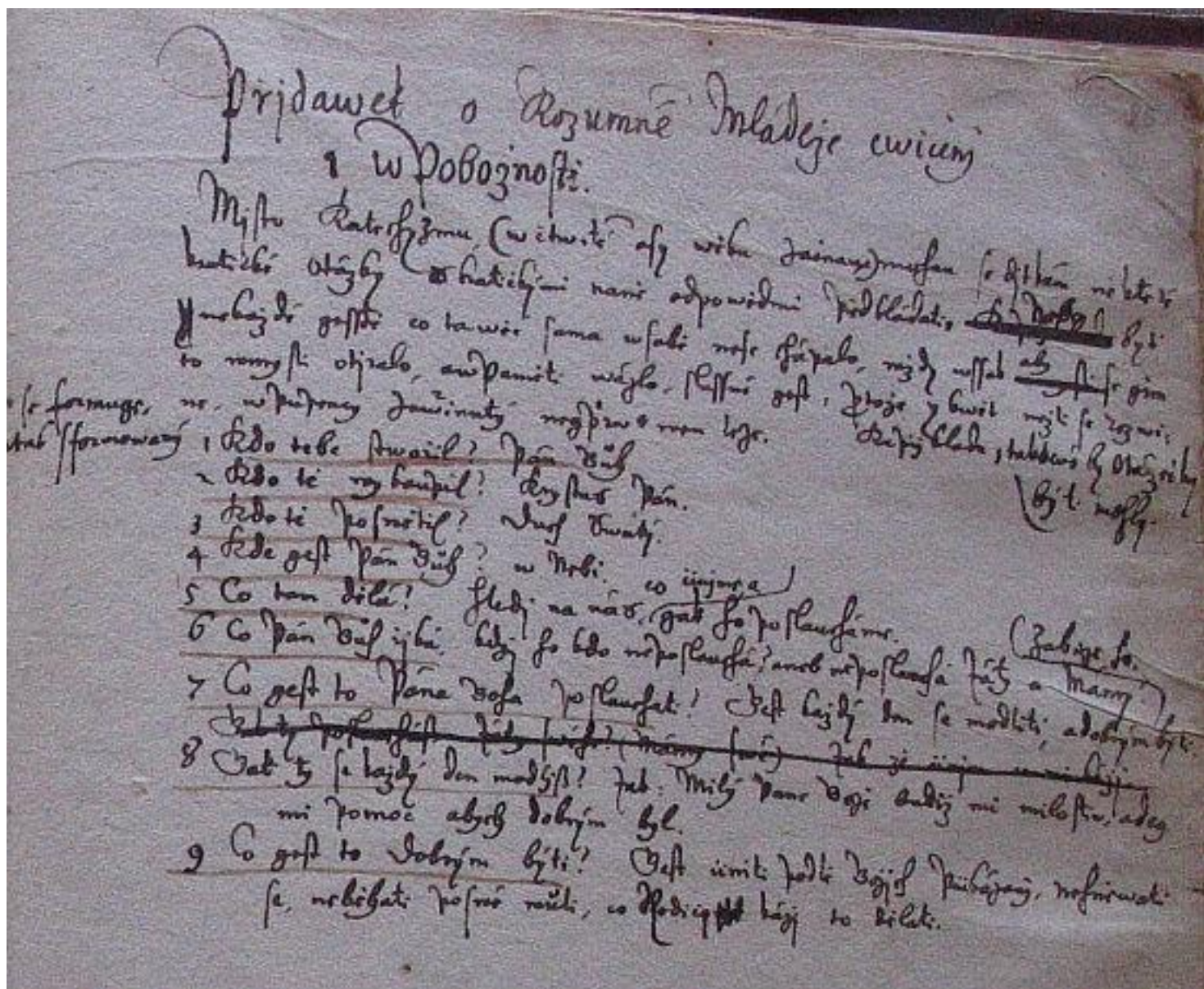
poznání, realita se kvůli tomu vzdaluje. Pro Komenského byla ovšem takovým „nebezpečím“ kompendia, florilegia a podobné knihy: tedy slovníky, encyklopedie atd. Jeho vlastní metoda spočívala v důkladném a pozorném, soustředěném čtení a poznávání, ve vytváření vlastního fondu poznatků, které vystaví, řečeno s Komenským, „chrám poznání“.

Národní ekonomická rada vlády představila vizi, podle které by učitelům stačilo jen bakalářské vzdělání a pedagogický kurz. Vy sám budoucí pedagogy vzděláváte. Myslíte si, že je tato doba dostačující? A jaké požadavky na učitele měl Komenský?

Tohle je zásadní koncepční otázka a není pro mě, literárního historika, na ni právě snadné odpovědět. Přestože koncepce vzdělání pedagogů se měnila, vzdělanost národa s tím mnohdy nesouvisela. Obávám se ovšem, že zmíněná změna koncepce vzdělání učitelů patří k negativním signálům vztahu českého státu ke kultuře a vzdělávání, prestiž učitelského povolání by tímhle rozhodnutím alespoň určitě nestoupla.

Komenský sám ovšem s nějakou školou pro pedagogy nepočítal, pro něj měly být preceptory „osoby k tomu vybrané, pobožné, vážné, rozumné“, tedy v podstatě bez nějakého požadavku na konkrétní vzdělání (a pokud, jistě šlo o vzdělání univerzitního typu, pedagogické zaměření neexistovalo). Důraz kladl na funkci rodičů, respektive rodiny, která měla dítěti dát mravní základ, se kterým by přešlo k preceptorům, a pak postupně procházelo dalšími stupni vzdělání, zvláštní význam měla škola latinská, která měla být pro řadu studentů již konečná a navštěvovat ji měli žáci od 12 do 18 let.

Ptáte-li se na požadavky na učitele, trochu to odlehčím a ocituji půvabný popis pedagoga, který zejména s ohledem na vztah k žákovi uvedl Komenský v sedmnácté kapitole české *Didaktiky*: „Preceptoři pak, budou-li k mládeži vlivní, ochotní, otcovští, žádným způsobem jich od sebe, slovem, ani přísným vzezřením neodhánějí, ale raději všelijakou přívětivostí k sobě vábí, laskavě s nimi někdy promlouvají, slibující těž neb dávající někdy žemličku, ořech, jablko, knížku etc.; item jestliže někdy pochválí, pohladí, políbí, popěstují, rodičům po nich něco vzkáže, někdy k sobě vezmou, nějaké malování, sphaeram, instrument jiný etc. ukáží: a tak sumou k discipulum svým, jejich věku, vtipu, povahám formovají se budou, získají je sobě snadně.“ Takový ideální učitel je možná přáním i mnohého současného žáka, nebo ne?

Pasáž "Přidavek" z Informatoria školy mateřské (1632)

Komenský řekl: „S pomocí knih se mnozí stávají učenými i mimo školy, bez knih nebývá učený nikdo ani ve škole.“ a také „Nemilovat knihy znamená nemilovat moudrost. Nemilovat moudrost však znamená stát se hlupákem.“ Současná vláda navrhuje zvýšit u knih DPH, což jistě sníží jejich dostupnost např. pro rodiny s dětmi či studenty. Hrozí nám, že se staneme národem hlupáků?

Tohle je další negativní signál, který vyvolává oprávněné obavy koncepční směřování našeho státu. Ta výše DPH se sice mění, ale signál zůstává stejný: špatný. Oba zmíněné citáty pocházejí z projevu zvaného De libris, který Komenský proslovl na začátku svého pobytu v rákocziovském Sarospataku v listopadu roku 1650. Ten projev je nesmírně zajímavý: popisuje hodnotu knih i způsob, jak z nich vytěžit duchovní bohatství. Jako citát by se z něj mohly vzít i další sentence, jež by si možná měl mnohý současný ignorant jakéhokoliv druhu nechat vytesat nad vjezd do svého příbytku, například tuto: „Knihy ho totiž mohou přivést k cíli jeho tužby, nikoliv zlato a stříbro.“ K ničemu by podle Komenského nebyl rozum, kdyby nebylo knih! „Nestačí jen vážit si knih více než zlata a chovat je jako poklad. Kromě úcty je třeba knihy číst, aby poklady moudrosti v nich zakopané byly vykopány, aby se dostaly na denní světlo a užívalo se jich.“ Zvýšení DPH na knihy je podivným gestem vůči společnosti: „Nezáleží nám na tom, aby se česká knižní kultura rozvíjela.“ Pokud tak okatě dáva náš stát najevo, jak je mu lhostejná česká knižní kultura, dáva také najevo, že nestojí o vzdělání; nechejme stranou to, že důraz na vzdělání je samozřejmou součástí volebních programů při každých volbách a že i ve volebním období se vlády zaštiťují péčí o vzdělání. Skutky jsou opačné: byl to nedávno podivný útok na vědu, stále nevyřešený; teď je to facka knižní kultuře. Pak ale také toto gesto v duchu Komenského tvrzení opravdu otevírá cestu hloupnutí české společnosti. A dovolme si ocitovat pokračování uvedeného citátu: „A to je urážka Boha Stvořitele, který chce, abychom byli jeho obrazem.“

Která z prací Komenského patří k vašim nejoblíbenějším a proč?

Já jsem orientován literárně, mám proto pochopitelně rád Komenského spisy, kterým se říká „díla slovesného umělce“. Je jich víc, působivý je cyklus *Truchlivý*, mám rád Komenského veršované dílo, některá kázání; ale instinktivně cítím, že na předních místech stojí dva spisy, které jakýmsi prstenem obepínají skoro celý Komenského život. Na jedné straně je to Labyrint světa a ráj srdce, zdánlivě známé dílo, a přece ne zcela vysvětlené, na druhé straně emotivní *Unum necessarium*, spis, kterým se Komenský v samém závěru života hájil před útoky a shrnul v něm své tužby i svá zklamání. Obě díla spojuje motiv labyrintu: zatímco v prvním Komenský labyrintem v postavě Poutníka prochází a zažívá fascinující zážitky, v druhém spise smířeně popisuje labyrinty, kterými během svého života sám prošel. Labyrint světa je dle mého mínění autobiografický popis Komenského mystické zkušenosti obratu v asi nejtěžším období jeho života; z třicáté šesté kapitoly, kterou končí cesta Poutníka světem a ze světa, mně stále běhá mráz po zádech: oba průvodci, Všudybud a Mámení, jej opustili, a osamělý Poutník pocítí větší náklonnost ke smrti než k životu a naklání se „přes kraj světa“, aby zahlédl osud člověka. Zhrozen nihilistickým poznáním, zhroutí se na zem a pronese větu, která je v české literatuře myslím ojedinělá: „Ach Bože, Bože, Bože; Bože, jestliže jaký Bůh jsi, smiluj se nade mnou bídným!“ Je to zároveň modlitba i invokace, je to prvé oslovení Boha v celém díle. Je to bod obratu, konverze. V tomto okamžiku pochopíme, že pravým průvodcem Poutníka byl Bůh a čekal na oslovení, kterého se nakonec dočkal. Kdyby se ovšem nedočkal...? (Lucie Kettnerová)